

Revell, E. J. Hebrew texts with Palestinian vocalization. (Toronto), University of Toronto Press, (c1970).

עיון ק"ס מ"ז מס' 2596.

אחת הנפוצה בכתב-יד של מקרא, ואחרת הנפוצה בכתב-יד של פיוט. בניקודי מקראות, הן בארץ-ישראל גופה והן במצרים, משמשים בדרך כלל שבעה סימני מלכים, ואילו בניקודי פיוטים משמשים בשני הדיאלקטים, בדרך כלל, רק שישה סימני מלכים. בין שני הדיאלקטים קיימים הבדלי מבטא הן בקריאת המקרא והן בקריאת הפיוטים, שכן הדיאלקט של א"י, בניגוד לדיאלקט של מצרים, מבחין בין כל שבעת סימני בניקודי מקרא, ולעומת זאת הדיאלקט של מצרים אינו מבחין בין הקולות המסומנים ב"ב וב"ב', אפילו בקריאת המקרא. כ"כ בחזנות הפיוטים מבחין הדיאלקט של א"י בין ששת סימני המלכים, ולעומתו אין בדיאלקט של מצרים הבחנה בין הקולות המסומנים ב"ב' (מקבילו של הקמץ הטברני) וב"ב (מקבילו של הפתח הטברני). יש לציין כי אף אחד מן הדיאלקטים אינו מבחין בדרך כלל בחזנות הפיוטים יותר מתנועה אחת קדמית שאינה גבוהה, שהרי אפילו בדיאלקט של א"י אין כתב-יד של פיוט מכירים לרוב אלא סימן אחד כנגד צירה וסגול טברניים, הוא הסימן ב'.

נוכל לסכם את הדברים בטבלה הבאה:

פיוט	מקרא		
	א"י	מצרים	
(2) -	(2) +	3 (2) +	פתח וקמץ (מספר סימנים)
(1) -	4 (1) -	(2) -	צירה וסגול (מספר סימנים)
6 א: או	6 א: או	7	מספר סימנים כולל

+ סימן להבחנה — סימן לחוסר הבחנה

- 2 הסימן ב' מופיע אומנם גם בניקודי פיוט, אבל הוא משמש שם, בד"כ, כנגד השווא הטברני הנע.
- 3 אבל קיימים עוד בעיקר שני כ"י של ס' תהלים, האחד TS 12:195, כ"י L של קאהלה, וכן TS 20:53, כ"י C של מורטון (הע' 41) המחליפים בין מקביליהם הארץ-ישראליים של הצירה והסגול הטברניים, ואינם מבחינים, כנראה, בין מקביליהם הארץ-ישראליים של הקמץ והפתח הטברניים. לכאן שייך אולי גם TS 16:96, כ"י J של קאהלה.
- 4 יש למעשה רק כ"י אחד של פיוט המבחין בין מקביליהם

הניקודים המכונים על שם מוצאם ארץ-ישראליים מקיימים שתי שיטות עיקריות. שיטה אחת משתמשת בשישה סימני ניקוד, ואילו האחרת משתמשת בשבעה סימנים. הנחה מקובלת במדע קובעת, שהמפותח מאוחר לפשוט, ומכאן, שהשיטה בעלת שבעת הסימנים מאוחרת לשיטה בעלת ששת הסימנים. השיטה בעלת שבעת הסימנים משתמשת בהם במקראות בצורה דומה ביותר לשימוש שעושה ניקוד המקרא הטברני המוכר בשבעת סימני המלכים שלו. מסתברת קרבה בין הניקוד הא"י הזה והניקוד הטברני. ואם כן, שיטת הניקוד בעלת ששת הסימנים קודמת לא רק לשיטה בעלת שבעת הסימנים, אלא גם לניקוד המקרא הטברני המוכר.

בספר המונח עתה לפנינו מנסה פרופ' רוול לסלול דרך חדשה. נקודת המוצא שלו איננה הסימנים על המשתמם מהם לכרונולוגיה, כי אם המבטא שהם מייצגים. לא מספר הסימנים קובע, כי אם בעיקר מספר ההבחנות העולה מן המבטא שהסימנים מייצגים, לפיכך גם שיטה בעלת שבעה סימני מלכים יכולה לייצג מבטא שאין בו יותר משש הבחנות. למשל כאשר המנקד משתמש בסימנים הארץ-ישראליים המקבילים לסגול ולצירה טברניים (ב' ב') בלא הבחנה.

בפרק הראשון של ספרו, פרק המבוא (עמ' 3-11), מציג המחבר את 11 עקרונות היסוד המנחים אותו בעבודתו. כבר כאן הוא קובע, שהניקודים הארץ-ישראליים של טכסטים עבריים מייצגים את המבטא הארץ-ישראלי המסורתי, בניגוד לניקוד המוכר של המקרא המייצג, לדעתו, את "המבטא של בן אשר". הסיכומים והמסקנות באים בפרק החמישי "הדיאלקטים של העברית הארץ-ישראלית" (עמ' 99-121). המחבר מחלק את המבטא הארץ-ישראלי לשני דיאלקטים עיקריים. האחד ארכאי ומסורתי יותר שאפשר ששימש בא"י גופה, והאחר פתוח יותר להשפעות ולשינויים ששימש אולי במצרים. בתוך כל דיאלקט מבחין המחבר בשתי שיטות ניקוד.

1 ראה P. Kahle, Masoreten des Westens II, Stuttgart 1930
p. 38; M. Dietrich, Neue palästinisch punktierte Bibelfragmente, Leiden 1968 (להלן: מד'ו)
p. 119-121 (להלן: דיטרין).

בשבעה סימני מלכים נפוץ ומקובל במקראות. באשר לבעיית היחס בין כתב־יד בעלי ניקודים מבחינים ובין כתב־יד בעלי ניקודים שאינם מבחינים מציע רוול פיתרון גיאוגרפי. הניקודים המבחינים שייכים, לדעתו, לדיאלקט של א"י גופה, ואלו שאינם מבחינים – לדיאלקט של מצרים.

את ההנחה בדבר ההבחנה בין מבטא העברית של הפיוטים ובין מבטא בקריאת המקרא בבית־הכנסת מבסס המחבר על עובדות שהוא עצמו מעלה במחקרו. בפרק השלישי (עמ' 23–72) ממין המחבר את הניקודים בכתב־יד שונים מקראיים לתריסר קבוצות, על פי מספר סימני הניקוד בכל קבוצה ועל פי דרך שימושם. את הניקודים המשמשים בכתב יד של מקרא ממין המחבר מיון מקביל בפרק הרביעי (עמ' 73–98).

בפרק השישי (עמ' 122–141) רושם המחבר את כל כתבי היד הידועים בניקודם הארץ־ישראלי על פי האוספים והספריות. כל כתב־יד מתואר מצד תוכנו וממיון על פי הקבוצה שאליו הוא שייך מצד ניקודו. באופן כזה מונח לפנינו בפעם הראשונה, ניתוח משווה, מלא ככל האפשר, של כל השיטות הידועות בניקוד הארץ־ישראלי. חשיבות גדולה יש למיון המנתח ולרשימה הממצה המצטרפת אליו. נדמה, שכל פרסום חדש של כתב־יד בניקוד ארץ־ישראלי יצטרך להת־ייחס מעתה למיון הזה. על יסוד המיון שלו הגיע רוול למסקנה כי רוב כה"י המקראיים המנוקדים בסימנים ארץ־ישראליים משתמשים בשבעה סימני מלכים⁵, ולעומתם רוב הפיוטים המנוקדים בסימנים ארץ־

לפנינו, אם כן, ארבעה מבטאים, ששימשו, לדעתו של רוול, בעת ובעונה אחת במקומות שונים בא"י ובסביבתה לצרכים ליטורגיים שונים. האחד שימש בקריאת המקרא בבתי הכנסת של א"י, ובו בזמן שימש המבטא השני באותו תפקיד במצרים. בד בבד שימשו גם בא"י וגם במצרים שני מבטאים נוספים לקריאת הפיוטים. רוול מוכן אמנם להודות, שבניקוד פיוטים שימשה בכל אחד משני הדיאלקטים שיטת ששת הסימנים לפני שיטת שבעת הסימנים, אבל הוא טוען, שאין כל דרך לשים על ציר התפתחות אחד את כל שיטות הניקוד השונות על מבטאיהן. המחבר מתקשה לגלות את הקשר הכרונולוגי בין שיטת שבעת הסימנים המשתמשת בסימן השביעי כנגד צירה טברני ובין שיטת שבעת הסימנים המשתמשת באותו סימן כנגד שווא טברני נע. הוא מתקשה עוד לגלות את הקשר בין שיטת שבעת הסימנים (בעלת ששת המלכים) שאינה מבחינה בין קמץ ופתח לבין שיטת ששת הסימנים המבחינה ביניהם, שאם נאמר, ששיטת שבעת הסימנים קרובה לטברנית במבטא של בן־אשר משיטת ששת הסימנים, כיצד נסביר את קרבתה של שיטה שאינה מבחינה בין קמץ לפתח לצד ריחוקה של שיטה מבחינה. נימוק נוסף נגד סידור השיטות על פי עקרונות כרונולוגיים מעלה הפרופ' רוול מתוך עיון פליאוגרפי. הוא טוען, כי יש בידו להוכיח, שניקודי שיטות שונות, המבחינות בין קמץ לפתח ושאינן מבחינות, משמשים על גבי כתב־יד בני תקופה אחת. יתר על כן, כמה כתב־יד בשיטת ניקוד בעלת שבעה סימני מלכים הם, לדעתו, בהחלט קודמים לכמה כתבי יד המשתמשים בניקוד בעל שישה סימנים. את הפתרון לבעיית היחס בין שיטת שבעת המלכים ושיטת ששת המלכים יש למצוא, לדעת רוול, בהבחנה בין טכסטים של מקרא לבין טכסטים של פיוט. רוול טוען, שהסימן ב' משמש כמקבילו של השווא הטברני הנע בטכסטים של פיוט, ואותו סימן משמש כמקבילו של הצירה הטברני בטכסטים של מקרא בעיקר. ובזמן שניקודו פיוטים בשישה סימני מלכים בלבד (עם סימן לשווא או בלעדיו), היה השימוש

הארץ־ישראליים של הקמץ והפתח הטברניים, ועם זאת מכיר גם את הסימנים ב' ו' ומשתמש בהם בהבחנה כנגד סגול וצירה טברניים (ר' הע' 39). כל שאר כתב־ידיה של פיוט, גם אם יש להם ב' ו' משמשים כנגד צירה וסגול טברניים, אינם משתמשים בהם בהבחנה.

5 לרשימה זו שני נספחים: הראשון כולל מפתח של הפיוטים שברשימה לפי התחלופיהם. השני כולל רשימת פייטנים עם פיוטיהם שנזכרו ברשימה ולא נתפרסמו עדיין.

6 היוצא מן הכלל היחיד, כנראה, הוא הניקוד בשרידי כה"י העתיק ל"ס' יהושע (Bod. Heb. d29 f. 17-20). שני כתב־יד האחרים (TS B 17:25 + TS 2nd 1:130), שרוול מזכיר, אינם אלא שרידים מכ"י אחד של מגילת הפטרות. ור' במאמרי בק"ם, מ"ה (תשל), עמ' 390. דומה, שאין ללמוד מהניקודים המעטים ששרדו בכ"י זה, שמנקדו לא הכיר את הסימן ב', שכן גם מנקדים המכירים את הסימן הזה משתמשים בו בחסכנות באופן יחסי לשימושם בסימן ב'. המופיע כאן 4 פעמים כנגד צירה טברני, ו' לא מצאנו אינה ראייה גם לגבי העדרם של הסימנים ב' ו'. בהעתיקה מספר עזרא (TS K 26:1) מופיע, כנראה, הסימן ב' בכל זאת פעם אחת: לנצח (לנצח עז', ג, ט, ראה דיטרין, עמ' 52*, הע' 6). גם השימוש החוזר (6 פעמים) של ב' כנגד שווא טברני נע הוא אחד מסימניה של השיטה בעלת שבעת סימני המלכים.

שמתוך דמיון בפתב, שלא הוגדר, מוכן המחבר ללמוד על שוויון זמנה של מערכת הסימנים המלווה את הכתב, למרות שהאחת נוצרה, לדעתו, בארץ-ישראל והאחרת במצרים. אבל מאידך גיסא, אין הוא מוכן להסיק מסקנות כרונולוגיות מדמיונות שבתבנית במערכות סימניהם של הניקודים עצמם. כאן הוא מחלק בתוך שתי השיטות (ששת הסימנים ושבעת הסימנים, שסימנה השביעי בא כנגד שווא טברני נע), בין ניקודים מבחינים השייכים, לדעתו, לדיאלקט של א"י, ובין ניקודים שאינם מבחינים השייכים, לדעתו, לדיאלקט של מצרים, וכל זאת בלא כל אסמכתא חיצונית לגבי מה שאינו אלא מבטאי קריאה של לשון שאינה מדוברת, לא בא"י ולא במצרים. יתר על כן, כל הניקודים הללו מכירים שני סימנים כנגד קמץ ופתח טברניים, והמחבר בעצמו אף מודה, שאם כי ההבחנה בעיקרה נתבטלה בדיאלקט של מצרים, הבחינו עדיין בין הסימנים בניקודם של צורנים מסוימים.

ביטול ההבחנות הוא לדעת המחבר גם אות וסימן לאיחורו של המבטא הארץ-ישראלי (בא"י ובמצרים) ביחס למבטא של בן אשר. אף המבטא בן ששת הסימנים שבפיוטי א"י, המבחין בין מקביליהם הארץ-ישראליים של הקמץ והפתח הטברניים, הוא מאוחר, לדעתו, למבטא של בן אשר, לפי שאינו מבחין בין מקביליהם של הצירה והסגול הטברניים. ראיה לאיחור זה מביא המחבר מחלותם הרחבה והמתפשטת של חוקים פוניטיים, הפועלים כבר במידה מצומצמת גם במבטא בן אשר, במבטא הארץ-ישראלי.

בפרקיו הממיינים (השלישי והרביעי) רושם המחבר כל חילוף של תנועה בניקודים הארץ-ישראליים לעומת הניקוד הטברני המוכר של המקרא. הנחת היסוד שלו היא, שכל חילוף משקף את המבטא הארץ-ישראלי האמיתי. הוא רושם, למשל, כל חילוף של ב או ב' כנגד צירה טברני. ומכיון שהוא מוצא, שרוב החילופים הללו באים בהברות סגורות מוטעמות, הוא מסיק, שבמבטא הארץ-ישראלי חלה התפשטות נוספת בחלותו של חוק פיליפי מעבר למה שפעל החוק במבטא של בן אשר¹¹. מכאן, שהניקודים הארץ-

ישראליים יש בהם שישה סימני מלכים⁷. תגלית זו ניתן לסכם בדקדוק כך: הסימן ב' לא יבוא בכתבי יד של מקרא כנגד שווא טברני נע⁸.

קשה יותר להסכים למסקנתו השנייה של המחבר, בדבר מציאותם של שני דיאלקטים. מסקנה זו עולה, לפי דברי רוול, מתוך הבדלים בהבחנה בין מקביליהם הארץ-ישראליים של הקמץ והפתח (הטברניים) ושל הצירה והסגול. קביעת זמנם של דפי גיזיה בודדים על סמך הכתב למאות השמינית, התשיעית וכז"ב היא נסיונית בלבד⁹. גם הנחות בדבר דמיונות בפתב, אין בהן משום ראיה גמורה לשוויון זמנם של ניקודי הכתב (המבחינים ושאינם מבחינים). אפשר, שכ"י שהועתקו בזמן אחד נוקדו בזמנים שונים, ובעיקר שהניקוד נוסף למלים בודדות בלבד בכתב-היד¹⁰. תמוה הדבר,

7 על היוצאים מן הכלל ר' עוד בסוף.

8 המגילה לתהלים (TS 20:53+) שונה גם מבחינה זו בניקודה מכל כתב-היד האחרים בניקוד הארץ-ישראלי. כאן אנו מוצאים גם ב' כנגד שווא טברני נע ב-10 מקרים כנגד 44 של ב' באותו מצב. בדוגמא היחידה של ב' כנגד שווא טברני נע (לעומת 6 של ב') בכתב הסירוגין לדה"א (TS NS 249:6+) מִמָּנָה (מִקְנֹה ו, טז), אפשר שהניקוד מכיון כנגד צורה הנפוצה בארמית של א"י, היא צורת המקור קל מגזרת ע"ו מינוח. ר' במאמרי בק"ס, מ"ה (תשל), עמ' 392. בדוגמא היחידה המצוטטת בידי קאהלה (מד"ו, עמ' 34, 90) מכתב הסירוגין הגדול (Bod. Heb. e30 f. 48-9+), ד' (דִּבְכִּי יֵשׁ נט, יב), יש, כנראה, לקרוא ר'. על 11 המקרים של ב' כנגד שווא טברני נע, שמונה רוול (בעמ' 86) בכה"י לדניאל (TS 16:96+) (לעומת 45 מקרים של ב' כנגד שווא טברני נע), אין לי אפשרות לדון, מכיוון שרוול אינו מזכיר כלל את הדוגמאות עצמן, כי אם את סיכומן בלבד. לצערי לא נתפרסמו עדיין שני הקטעים החדשים לדניאל שהמחבר מזכיר (TS NS 208:23) וכן (TS NS 301:75). בקטע היחיד שראה אור (כ"י J של קאהלה) יש שתי דוגמאות בלבד של ב' ושתיים באות כנגד צירה טברני (מד"ו ב, עמ' 27). הפרופ' ב' אלוני, שאת תודתי לו אני מביע גם כאן, הואיל להראות לי באדיבותו תצלום מכה"י TS NS 301:75, וגם בו לא מצאתי אף דוגמא אחת ל-ב' כנגד שווא טברני נע. לא נשאר אלא להאמין, שכל הדוגמאות מסתורות בכה"י TS NS 208:23 שתצלום ממנו לא הגיע עדיין למכון (הע' 12). יש להעיר על השימוש הרב שעושה המחבר בספרות מסכמות שהוא, כנראה, חסכוני מאד, אבל איננו מספק את החוקר בכל מקרה.

9 בעניין זה נאמנה עליי עדותו של מ' בית-אריה, פאלימפסטט מינכן; שרידי מגילה מלפני המאה השמינית, ק"ס, מ"ג (תשכח), עמ' 417 ואילך.

10 הע' 24. גם הקריטריון של צבע הדיו עשוי להיות מכריע, אבל זה איננו נתון לפני.

11 חוק פיליפי נחשב כחוק השייך לשלב הקדום בעברית, ורישומו ניכר בכל מסורותיה. לא ברור, כיצד המחבר מתאר לעצמו חידוש פעולתו של מעתק הנאים זה בהיות העברית שפה שאינה מדוברת.

ישראליים, המשקפים את המבט הארץ-ישראלי, מאוחרים לניקוד הטברני המוכר, המשקף את המבט של בן אשר. בטבלה מס' 4 (עמ' 114) מסכם המחבר את מנייני היקרות החילוף בקבוצות השונות של כתב-היד המקראיים ושל כתב-היד שאינם מקראיים. מתוך סיכום זה עולה, שמספר הדוגמאות לחילוף בניקודים השייכים לדיאלקט של מצרים (41 דוגמאות) גדול ממספר הדוגמאות לחילוף בניקודים השייכים לדיאלקט של ארץ-ישראל (18 דוגמאות). מכאן עדות נוספת, לדעתו של המחבר, למידת התרחקותו של הדיאלקט של מצרים לעומת מידת התרחקותו של הדיאלקט של ארץ-ישראל ממבט העברית העתיקה, הבא לידי ביטוי בצורתו הטורה ביותר בניקוד המקרא הטברני של בן-אשר.

כשנסיתי לתהות על קנקנו של חילוף זה, נתברר לי מיד, על פי הטבלה, שמתוך 59 הדוגמאות באות שמונה בלבד בכתב יד של מקרא, בעוד ש-51 באות בכתב יד שאינם של מקרא. עובדה זו עוררה בי חשד מסויים. לצערי לא עלה בידי לבדוק אחרי כל הצורות שהחילוף חל בהן, שכן המחבר טרח אמנם לרשום בכל מקרה ומקרה את מראה המקום המדויק לחילוף, היינו את מספר כתב-היד, את הדף והעמוד ואפילו את השורה בעמוד, אבל את המילה עצמה לא רשם. הגבלתי את עצמי, איפוא, לבדיקת הצורות בתצלומי כתבי היד¹² בקבוצה המסומנת במספר 4, שבה נרשמו אחד-עשר חילופים. הבדיקה העלתה, שמתוך אחת עשרת הדוגמאות במקרה אחד אין כלל חילוף¹³ ובשמונה מקרים אחרים החילוף בא בהברה האחרונה של צורות מבניין נתפעל¹⁴. על בניין זה כבר כתב ח' ילון¹⁵, שצורות פתוחות (וקמוצות בהפסק) אופייניות

12 תודתי הנאמנה לעובדי המכון לתצלומי כתבי היד העבריים שליד בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי על שירותם האדיב. 13 בטרם יום מנוחה נודע לעני / יושב אוהלים יידעו לבנין; מהדירו של פיוט זה, ר' זנה (209, p. 18, 1944, HUCA), כבר הסביר חרוז זה אל נכון: "לעניו — למשה". ור' עוד, ששימר אבינו יעקב השבת קודם שתנתן (בראשית רבה עט, ו, מהדורת תיאודור ואלבק, עמ' 945). אין א"כ כל שחר בחפיסת לעניו כאילו היה לעניו.

14 רוול מניח, כנראה, שהצירה בבנין התפעל בניקוד הטברני המוכר בצורות העבר והעתיד הוא מקורי, אם כי יש, כידוע, גם סוברים אחרת. למשל, G. Bergsträsser, Hebräische Grammatik, II, Leipzig 1929, § 18k

15 ח' ילון, לשיטת הניקוד של המשנה — הקדמת המנקד,

ללשון חכמים. כראייה לדבריו הביא את המסורת שבעל-פה של ספרדים ותימנים ואת ניקודי המשנה בכתב-יד קאופמן ופרמה. כן תמך את טענתו עוד בניקודים ארץ-ישראליים. במאמרו מעתיק כבר ילון כמה מהצורות שמהן בא הפרופ' רוול ללמוד על טיב הדיאלקטים של ארץ ישראל ומצרים¹⁶. מסתבר, אם כן, שמלבד "המבט הארץ-ישראלי" ו"המבט של בן אשר", פרי הגותו של המחבר, קיימים בלשון העברית שני רבדים היסטוריים מוכרים, לשון מקרא ולשון חכמים. ומי שניגש לחקר ניקודים עתיקים, בייחוד כאלה הבאים על גבי כתבים שאינם של מקרא, לא יוכל להתעלם מהמורפולוגיה המיוחדת ללשון חכמים, שח' ילון שקד על מחקרה. אין לשלול, כמובן, את האפשרות לחקור את הפונולוגיה המיוחדת לעברית, כפי שהיא עולה בניקודים המכונים ארץ-ישראליים, אבל יש לשלול את הניסיון שנעשה כאן לראות את מבט העברית העולה מניקודים ארץ-ישראליים בכתבים שאינם של מקרא כמבט העומד במישור אחד עם מבט העברית העולה מהניקוד המוכר של המקרא. את ההבדלים בין שני המבטאים אין לזקוף באופן אוטומטי לשוני בין "המבט של בן אשר" ו"המבט הארץ-ישראלי", שכאילו השני הוא תוצאה של התפתחות חיה משלב דומה לזה שבו נתון הראשון. מוטב לבדוק בכל מקרה, אם אין ההבדלים משקפים את השוני שבין לשון מקרא ולשון חכמים. אציין כי גם בתחומיה של אסכולת ניקוד אחת קיימים הבדלים בין ניקודי מקרא וניקודים מחוץ למקרא. וכבר העמיד מורי פרופ' ו' בן-חיים על ההבדל במבט הכינויים החבורים ף-ה בכתב-יד של מקרא לעומת כתב-היד של הספרות שמחוץ למקרא כפי שהוא עולה בניקוד הארץ-ישראלי גופו¹⁷.

ששה סדרי משנה מפורשים בידי חנוך אלבק ומנוקדים בידי חנוך ילון, סדר זרעים, ירושלים, תשיט, עמ' זי-ט.

16 מאלפת העובדה, שהדוגמא הראשונה שמביא ילון, ונתייחס ראש לתולדות (C. Levis, AJSL, XV, 1899, p. 164) 1. פיוטי ניני במהד' מ' זולאי, ברלין תרצ"ה, עמ' נא, שו' טז) שייכת לקבוצה 4 של רוול אך נשכחה במניין 11 דוגמאותיו שם. גם הדוגמא השלישית שמזכיר שם ילון, מה יתרון לי אב גית'אנן (13 H 2:10 Ir14), פיוטי ניני, עמ' כד, שו' יז) שייכת לקבוצה 4, ואף היא לא נזכרה שם. נוכל לסכם לפי זה, שעשר הדוגמאות לחילוף מתוך 12 הן צורות נתפעל בעבר ובעתיד.

17 ראה Z. Ben-Hayyim, Studies in the Traditions of the Hebrew Language, Madrid 1954, p. 49-64. גם מהופעתו של

מדוקדקת עשייה להועיל בכל מקרה, משום נטייתם של הפייטנים להשתמש ב'סגנון הסתום'²¹. כך למשל פותח הפיוט 'טל [ד'] [לעזר]'²² במלים:

בְּדַעְתוֹ אֲבִיעָה חֲדָתוֹ
בְּעֵם זָלוּ בְּזוֹ בְּכֵן לַחֲדָתוֹ
טל גֵּא וּדְשֵׁאָה לַחֲדָתוֹ
דְּבֵר גְּבוּרָתוֹ בְּנִיב לַחֲדָתוֹ²³

מיד בתחילת דבריו מודיע לנו הפייטן, שברשות האל ובדעתו (מש' ג, כ) יאמר דברי משל וחידה (תה' עח, א-ב). בדברי השיר שלו (בזו) מבקש הפייטן לשמח (להחדות) את ישראל (עם זו, שמ' טו, ג; טז) ולבקש על ריענון וחידוש (לחדות) הארץ וצמחיה בטל, וכן להודות על גבורות הטל בדברים (בניב). בחרוזי משתמש הפייטן הרבה בלשון נופל על לשון. בתחילה בלשון חוד חידה, אחר-כך בלשון חדוה, וכן בלשון חדוש-חדת הארמית ולבסוף בלשון הודייה. מסתבר, שכדי שהחזן לא יכשל בלשונו, היה צריך לצייד את הכתב בסימני תנועות.

בהתאם לצרכי החזנים לא סומנו בניקוד זה כל התנועות אלא חמש מהוות בלבד, שנראו חשובות לצורך הבחנה בין מלים. הנקדנים הראשונים השתמשו בסימן אחד ב' כנגד הקמץ והפתח הטברניים, בסימן אחד ב' כנגד הצירה והסגול הטברניים, וכן בשלושה סימנים נוספים – ב' כנגד חולם, ב' כנגד שורק-קבוץ ועוד ב' כנגד חירק. נוסף לכך סימנו עוד תנועה הבאה תמיד לפני ההברה של הטעם על-פי הניקוד הטברני

21 במונח זה משתמש למשל ח' שירמן (שירים חדשים מן הגניזה, ירושלים תשכ"ו, עמ' 9-10), בתיאור סגנונו של יוסף ברבי ניסן (מן העיר נאה שבעבר הירדן) בקדושתה שלו לשביעי של פסח ובפיוט הגדול שלו לטל.

22 זוהי הכותרת הבאה בראש השבעתה ליום הראשון של פסח, מפרי עטו של אלעזר בירבי קליר מקרית ספר (כך הוא חותם את שמו באקרוסטיכון אחד ביצירה) בכה"י TS NS 249:14, המתפרסם לראשונה בספרו של רוול. הצורה המקוצרת "לעזר" באה אומנם גם באקרוסטיכונים של פיוטיו, ראה למשל, ע' פליישר, הספרות, (בתשל), עמ' 213-215, אבל בכותרות – תחום פעולתם של המעתיקים – רגילה ביותר הצורה אלעזר. ושמא הכיר עדיין מעתיק כה"י שלנו את הצורה הקצרה מן החיים, ולא דווקא מתוך שהיה נאמן בהעתקתו. השווה י' קוטשר, לשון חז"ל, ספר חנוך ילון, ירושלים תשכ"ג, עמ' 255-257.

23 במלים "בדעתו", "זו ב'זו" חסרים סימני ניקוד במקומות של קרע בכה"י. הנוסח של טור דל"ת שונה בכ"י זה מן הנוסח הרגיל בכל כתבי היד והדפוסים שבדקתי: דעים בצילו להתחדות, או כיו"ב.

העדר הבחנות בין מקביליהם הארץ-ישראליים של הקמץ והפתח מצד אחד ושל הצירה והסגול מצד שני בכמה ניקודים, וקיומן של ההבחנות בכמה ניקודים אחרים, סובלים פירוש אחר מזה המחלק את המבטא העולה מן הניקודים לשני דיאלקטים: של מצרים, על פי העדר הבחנות, ושל ארץ ישראל על פי קיומן. אין הכרח לראות בהעדר הבחנות ביטול מאוחר. יש מקום להבחין בין ניקודים פונימיים ובין ניקודים פונימיים ויותר פונימיים.

הניקוד היה מאז ומתמיד סימן של בורות למשתמש בו, ועם הספר לא ניזקק לניקודות הקטנות כדי לקרוא את כתביו המקודשים. מסורת מוצקה שבעל-פה שמרה על מבטא התנועות בקריאת המקרא בבית-הכנסת¹⁸. במשך תקופה ארוכה היה גם גוף הכתבים שאחר המקרא בנדר תורה שבעל-פה¹⁹. מסתבר, שהווקא-ליום שלהם נמסר בדרך של שינון, כנראה, גם אחרי שהועלו על כתב. לקריאה הטכסית המדויקת של דברי אגדה ופיוט לא ייחסו כנראה חשיבות עליונה.

מצב זה השתנה עם התפתחות הפיוט. בקהילות נתפשט, כפי הנראה, המנהג, שהחזן יהא קורא מדי שבת מערכת מורכבת של פיוטים המפייטים את סדר הקריאה בתורה באותה שבת. על פיוטי סדר מסויים יכול היה החזן לחזור לכל המוקדם כעבור שלוש שנים לפי מנהג הקריאה השקלשי שהיה מקובל בארץ-ישראל²⁰. קשה להניח, שהחזנים יכלו להסתמך על כוח הזיכרון שלהם בקריאה הנכונה של כתבי הפיוט שלפניהם. החל בתקופה מסויימת לא הייתה גם הכנה

הסימן ב' לפני לועיות כנגד פתח טברני בניקוד המקרא המוכר לומד רוול, שהמבטא הארץ-ישראלי מאוחר למבטא של בן אשר ושהדיאלקט של מצרים היה נתון לשינויים ולהתפתחויות יותר מהדיאלקט של א"י. אבל בדיקת החילוף מלמדת שרק 4 דוגמאות באות בכ"י של מקרא וכל השאר (42 דוגמאות) בכ"י של פיוט. ור' בענין זה במאמרי, לשוננו, לד' (תשל), עמ' 40-41.

18 והשווה למצב בעדה השומרונית, שבה לא הגיעה שיטת הניקוד לידי מעמד מוכר כלל. שיטת הניקוד השומרוני נולדה מלכתחילה כדי להועיל לתינוקות של בית רבן, ובגבולות אלה נתקיימה בדרך כלל. ר' בספרו של בן-חיים הנזכר לעיל, בעמוד 62.

19 השווה, ש' ליברמן, יוונית ויוונית בא"י, ירושלים תשכ"ג, הפרק "פרסומה של המשנה", עמ' 213-224, ובמיוחד האנגלית, הלניום, ניו-יורק 1950, עמ' 83-99.

20 J. Davidson, Mahzor Yannai, New York 1919, p. xxi-xxiii

מצב חדש, שבו עשוי הסימן ב' לבוא לא רק כנגד השווא הטברני הנע, אלא לפעמים דווקא כנגד פתח טברני. ריבוי ההבחנות בלא גידול מקביל במערכת הסימנים תבע את תיקונן. מסתבר שלצורך זה המציאו סימן חדש לציון התנועה בעלת המהות הבלתי מוגדרת, הוא הסימן ב'. הסימן החדש ממיר את הסימן ב' לא רק כשהאחרון בא כנגד שווא טברני נע, כי אם גם כאשר הוא בא כנגד חטף טברני²⁶. ככל שהתגבר והושלם השימוש בסימן החדש (בכתב-יד מקבוצה 4 לעומת כתב-יד מקבוצה 5), נתפנה יותר ויותר כוחו של הסימן ב' לשמש כנגד הפתח הטברני, ובסופו של דבר, באופן בלעדי, שכן גם הסימן ב' נתפנה לשמש כנגד הקמץ הטברני באופן בלעדי²⁷. תהליך זה נסתיים למעשה בכמה כתב-ידים המזויקים מערכות שלמות מפיוטי יוני לעמידת השחרית של שבת²⁸.

שיטת הסימון שתוארה אינה משמשת לעולם בכתב-יד של מקרא²⁹. לצורך ניקוד כתב-יד אלה נוצרה שיטת ניקוד משוכללת מקבילה המותאמת במיוחד לסימון ההגייה המסורה והמדוקדקת של המקרא. שיטה זו, שהיא בטבעה פחות פונימית ויותר פוניטית, משתמשת אף היא בסימן השביעי הנוסף, אבל בתפקיד שונה לחלוטין. בניקודי מקרא בא הסימן החדש בדרך

המקובל. תנועה זו, המסומנת בסימן ב', באה בדרך כלל כנגד השווא הטברני הנע והייתה כנראה חסרת מהות קולית קבועה ומוגדרת.

מן התקופה הראשונה שרדו לנו מעט עדויות יחסית²⁴. בתקופה שלאחריה התחילו להשתמש במערכת סימני הניקוד גם בהצטקות של פיוטים עתיקים יותר. בכתב-יד המחזיק פיוטים לפסח, בעיקר מפרי עטו של הפייטן ינאי, שלפי מסורת אחת היה מורו של ר' אלעזר הקליר עשויים הסימנים ב' ור' לשמש כנגד פתח וקמץ טברניים בהתאם. ההבחנה מקיימת בעיקר בחריזה כאשר יש צורך להבחין בין מלים שוות כתיב (הומוגרפיות). למשל, כָּלָה לְגֹשׁ אַחֲרָי כָּלָה (ע"פ ש"י, א, ש"ש"ה, א) (גנוי שכטר, ג, עמ' 27. Bod. Heb. d41 f. 13v). וכך גם בפיוטי הדותה למשמרות, מְאַרְבַּע רוּחַ תְּשִׁיב / צַפְנִיָּה כַּעַת תְּשִׁיב (משמרת 11, פיוט ח'. מד"א, ע"ג. Bod. Heb. d63 f. 82r). היינו, תְּשִׁיב את הרוח הצפוני, כדי להִשִּׁיב מארבע רוחות את פזורי משמר אלישיב. בדרך כלל אין בכתב-היד של שכבה זו (קבוצה מספר 7 אצל רוול) מבחינים בין מקביליהם הארץ-ישראליים של הקמץ והפתח הטברניים, ושניהם מסומנים או על-ידי ב' או על ידי ב'²⁵. עם זאת נוצר כאן

24 מתקופה זו ידוע לנו לפחות עוד כ"י אחד (TS NS 301:63). שני כתבי היד הם פאלימפסטיים שכתבם התחתון ארמי נוצרי, וניקודם מקיף את כל המלים בטקסט. בכל אחד מהפאלימפסטיים המנוקדים האחרים מלווה הניקוד מלים בודדות בלבד, ובדרך כלל לא יותר מעשרים (ראה ב' אלוני, קטעי גניזה של משנה, תלמוד, ומדרש מנוקדים בניקוד ארץ ישראלי, ירושלים תשל"ד, עמ' 3). אפשר אולי לטעון, שמערכות של ניקודים בודדים מונעי טעות מאוחרים, יחסית לזמן ההעתקה, מניקודים מלאים, אבל ר' הע' 10. מכל מקום בפאלימפסטיים בעלי הניקודים הבודדים משמשים למעלה מחמישה סימני מלכים. גם ששת כתבי היד של קבוצה 9 בסימונו של רוול אינם מכירים אלא חמשה סימני מלכים, אבל אלה אינם מכירים כלל את הסימן ב', ומעניין שבניקוד העומרני מאפיין מספר קטן יותר של סימנים דווקא את שיטת ניקודם של כתבי היד המאוחרים. (ראה Z. Ben-Hayyim, The Samaritan Vowel-System and its Graphic Representation, XXII (1954), p. 516. tion, Archiv Orientalni, 11). גם קבוצה 11 בסימונו של רוול, הכוללת בעיקר כ"י אחד, אינה מכירה אלא חמישה סימני מלכים (ב' חסר) וחי' שירמן, בספרו הנזכר בהע' 21 בעמ' 87, מאחר את כה"י למאה העשירית עפ"י הכותרת: יהודה ובידא, שבראשו. קיימים כמובן גם כ"י מנוקדים שחסר בהם סימן זה או אחר בגלל מיעוט החומר. לכאן שייכים, כנראה, שלושת כתבי היד שבקבוצה 10, ור' על כך עוד להלן הע' 34. 25 והשווה גם בפיוט של ינאי לשבת חנוכה: כל מזיק נכלה / וכל רוע כָּלָה / בעת כי כילה / חופת כלה (TS NS 116:15b 1v 9 10)

וראה בפסיקתא דרב כהנא, הפסיקתא לחנוכה "ר' אלעזר אמר ביום כלות משה" (במ' ז, א), "ביום שכלו המזיקין מן העולם" (מהדורת מנדלבאום, עמ' 10).

26 והשווה ח' ילון, על הגיית החטפים והקמץ החטוף באשכנז, עניני לשון, תש"ב, עמ' 31-32, וכן מ' בית אריה, ניקוד של מחזור ורמיה, לשוננו, כט (תשכח), עמ' 37-38.

27 בכ"י שמקבוצה 5 משמשים כ-300 סימני ב' כנגד שווא וחטף פתח טברניים, ורק כ-120 סימני ב'. אבל לעומת זאת בקבוצה 4 משמשים באותו מקום כ-90 סימני ב' ורק כ-30 סימני ב'. כתבי היד מקבוצה 5 אינם מבחינים בשימוש בין קמץ ופתח, ולעומת זאת כתבי היד שבקבוצה 4 מבחינים ביניהם בדרך כלל.

28 המדובר בארבעה כתבי היד (ולא חמשה, ראה להלן) המרכיבים את קבוצה 4 של רוול (11 דפים). כתבי היד TS NS 117:6+ וכן TS H 2:72 אינם אלא חלקי כ"י אחד, שבמקום שמסתיים עמוד 1v של כה"י הראשון (בהעתקת רוול, עמ' 172, שו' 18, ויש לקרוא שם, טרענו, ולא, תרענו) ממשיך עמ' 1r של כה"י השני (בהעתקת זולאי, פיוטי ינאי, עמ' יז, שו' ו'). גם בפיוטים המנוקדים בחסכנות, וכתוצאה מכך באופן מוקדם, נוצר רושם של הבחנה בין קמץ ופתח למרות שאין בהם כלל סימן מיוחד כנגד השווא הטברני (הש' קבוצה 6 של רוול). 29 אבל ראה הערה 8 לעיל.

העולה משבעת כתיב־היד של שימושי ב' כנגד צירה טברני הוא 70 למאה 33, ולעומת זאת של שימושי ב' כנגד צירה טברני הוא 42 למאה. קרוב ביותר לממוצע הוא כתב־היד לספר יחזקאל (+TS 20:59) שבו 75 אחוזים של כלל שימושי ב' באים כנגד צירה טברני ורק 42 אחוזים של כלל שימושי ב' באים כנגד צירה טברני³⁴. התנועה בעלת המהות הפחות מוגדרת לא היתה זקוקה לסימן מיוחד. סימנו אותה במקרים רבים בסימנים שונים הבאים גם כנגד מלכים טברניים, הכל בהתאם לסביבתה הפוניטית. לפני העיצור המסומן ביו"ד סימנו אותה בדרך כלל ב־ב³⁵. לפני הגרוניות ניקדו את התנועה הזאת במקרים רבים בתנועת הגרונית³⁶. כך למשל בכתב־יד הסירוגין הגדול שנזכר לעיל, מֶא (מֶאֲחִיר, י' ש', ה, יא), כֶּעַל (כֶּעַל, י' ש', נט, יח), לֶחָב (לֶחָרְבָה, י' ר', כה, יא), וְרָ (וְאֹרִיד, י' ש', י, יג). ובכתב־יד של ס' תהלים (+TS 12:195) מנוקדת כמעט תמיד התנועה שכנגד השווה בלבד, תְּהִלָּתְךָ (תְּהִלָּתְךָ, תה' עא, ח), וְאֶהְיֶה (וְאֶהְיֶה, תה' סט, לו), מִרְחָבָה (מִרְחָבָה, תה' נה, יב). תנועת גרונית שנחטפה סומנה בדרך כלל ב־ב' כנגד חטף סגול טברני וב־ב' כנגד חטף פתח טברני.

בעייה מיוחדת עורר מקבילו הארץ־ישראלי של החטף הטברני בהברות סגורות גרונית שנפתחו. כנגד תנועה זו לא מצאנו בדרך כלל סימן בניקודים ארץ־ישראליים³⁷, אבל העדר הסימן הוא פונימי בלבד,

107:1 E) שבו 4 סימני ב', ורק אחד כנגד צירה טברני (ראה ג' אלוני בספר שנזכר בהע' 24, עמ' כז).

33 ויש לזכור, שהסימן ב' בא במקרים שונים, ובמיוחד בכי" עבריים שאינם מקראיים, גם בצורות שבהן בא צירה בארמית. ר' במאמרי, ק"ס מ"ה (תשל), עמ' 391.

34 בכתב־היד מקבוצה 10 המיוחדים בכך, שאינם מכירים אלא ב', גם לפי ריזל עצמו (ראה עמ' 68, 190) אין יותר מדוגמא אחת ל־ב' כנגד סגול טברני, והיא מתוך עבודה ליום כיפור, שב עוד וטבל / וסיפג וקידש / עד לא שיכנ נכנס / והוציא כף ומחתה (טורי שייך TS H 6:51 lv61) ומסתבר שכאן צורה גזורה מלֶשְׁכָּנָה (דב' יב, ה).

35 סימן זה אופייני לכי" של מקרא (ר' בעמ' 76, 81, 87) ופחות לכי" של פיוט (ר' עמ' 48, 52–53, 62). והשו' בטבלה מס' 3 (עמ' 113), הטור הששי וההע'.

36 לדיון מסכם על מבטא השווה הנע שלפני גרונית במסורות העדות ועפ"י חיבורי הדקדוק ראה ש' מורג, העברית שבפני יהודי תימן, ירושלים תשכ"ג, עמ' 154–172.

37 אבל השווה בכי" J של קאהלה: יֶעֱשִׂיר ויחזק (יֶעֱשִׂיר ויחזק דג' יא, ב; ה, מדב' עמ' 74).

כלל כנגד צירה טברני³⁸. אין זה נכון לומר, שהסימנים ב' ו־ב' עשויים להתחלף זה בזה בכמה כתב־יד בלא הבחנה. יש אומנם כתב־יד המכירים את הסימן החדש, ובכל זאת אין הוא בא בהם כנגד כל צירה טברני – כפי שהדבר קורה כמעט תמיד בכתב־יד הסירוגין הגדול המורכב ממששה פרמנטים (Bod. Heb. e30) (+48–49 f.). בכתב־יד אלה יכול לבוא גם הסימן ב' כנגד צירה טברני במידת תכיפות זו או אחרת. מסתבר, שבזמן הראשון לא היה השימוש בסימן החדש עקבי ומלא, ונקודים המשיכו לסמן גם כנגד הצירה הטברני ב', אבל במקום שהסימן החדש מופיע, הוא בא לרוב כנגד צירה טברני. את התיאור הטוב ביותר להתנהגותם של הסימנים מספק לנו המחבר בעצמו בנספח השני של מאמרו, המצוטט לעתים קרובות בספר הנסקר כאן³⁹. בנספח זה הוא רושם בטבלה מסכמת את התנהגות הסימנים ב' ו־ב' בכתב־יד שלידעתו אינם מבחינים ביניהם. בטור השמיני של הטבלה הוא רושם את אחוז ההופעה מכלל הופעותיו של הסימן ב' כנגד צירה טברני, ובטור העשירי את אחוז ההופעה מכלל הופעותיו של הסימן ב' כנגד צירה טברני. אמסור כאן אך ורק את הנתונים של כתב־היד שיש בהם לפחות למעלה מחמשים סימני ב' ו־ב' (לפי מניינו של המחבר בטור הששי באותה טבלה). מסתבר, שיש שבעה כתב־יד כאלה בסך הכל (כתב־יד TS H 16:7 וכתב־יד Ant. 369 אני מחשיב כאחד, וכן כבר גם המחבר בספר שלפנינו). האחוז הגבוה ביותר של סימני ב' הבאים כנגד צירה טברני הוא 51 למאה (בכתב־יד +TS 12:195), ואילו האחוז הגבוה ביותר של סימני ב' הבאים כנגד צירה טברני הוא 100 למאה (בכתב־יד Bod. Heb. d55 fol. 12v–14v) הממוצע

30 א' דותן בערך מסורה שבאנציקלופדיה יודאיקה האנגלית, כרך 16, עמודות 1438–1439, לומד מן העובדה, שסימן אחד יכול לשמש גם כסימן של טעם א"י וגם כסימן של תנועה א"י, ששתי מערכות הסימון, של טעמים ותנועות, שימשו מלכתחילה בטקסטים שונים בהתאם לצרכים השונים, טעמים במקראות ותנועות בפיוטות.

31 ראה E. J. Revell, Studies in the Palestinian Vocalization of Hebrew, Essays on the Ancient Semitic תתן: World, ed. by J. W. Wevers and D. B. Redford, Toronto 1970, p. 97.

32 אבל נראה, שהשימוש בסימן ב' בכי" זה שייך ליד שנייה, ר' להלן בסוף. הממוצע הנמוך ביותר בא בכי" של משנה

בעוד שמבחינה פוניטית נוצרו כאן בודאי לעתים תנועות. כדי לציין תנועות משתמשת השיטה הפחות פונימית לעתים קרובות בסימני הריפוי. סימנים אלה באים לא רק על גבי אותיות בג' כפ"ת, כי אם גם על שאר האותיות. כך למשל אנו מוצאים את אֶחָשָׁה, יֶחֱשֹׁ (יש' סב, א; ו) מסומנים בכתב הסירוגין הנזכר בריפוי השי"ן אֶשׁ, יֶשׁ, אבל מֶחֱשָׁה (יש' נו, יא) מסומן באותו כתב-יד בדיגוש השי"ן, מֶשׁ (ראה עמ' 76–77). כנגד שווא טברני נע, שהסביבה העיצורית לא פעלה עליו פעולה מיוחדת, משמש הסימן ב' המסמן ביצועים קדמיים נמוכים ומרכזיים יותר ממה שמסמן ב' בשיטה זו.³⁸

מאלפת חדירתה של השיטה היותר פוניטית גם להעתקות של פיוטים שלא נס ליחסם. בכתב-יד המחזיק פיוטי מוסף של יום כיפור, וכולל גם את העבודה "או בדעת חקר" המיוחסת ליוסי בן יוסי (TSH 3:4+) (TSH 16:10 + TSH 6:38) אנו מוצאים ניקודים כמו, לפתאים מֶחֶן עֶרְמָה (= מֶחֶן, TSH 6:38r17) וכן, סעף בל יֶעוֹת (= יֶעוֹת, TSH 3:4r3). מבטא השווא שלפני גרונית משתקף, לכאורה, בכתב-יד זה לא רק בניקוד, כי אם גם בכתיב. כך אנו מוצאים כאן, כְּמֶלֶאֱוֹ סִיפֶק (= כְּמֶלֶאֱוֹ, או בדעת, אלפבית ראשון, אות כ"ף, TSH 3:4v7). כן אנו מוצאים ליד הניקוד, נֹסֶךְ וְהִקִּיפָה ויסד שֶׁאִיר (= שֶׁאִיר, או בדעת, אלפבית ראשון, אות נו"ן TSH 3:4v13) את הכתיב פִּיאר (= פִּיאר, TSH 6:38v13) הרגיל עוד בכתב-יד של פיוט ומסמן בכתבו המלא את תנועת העזר בלבד.⁴⁰

38 השימוש בסימן ב' אינו מלמד בהכרח על שינוי במהות ה"שווא". שכן אותם ביצועים קדמיים המסומנים בפיוט על ידי ב' בגבול העליון ולמטה ועל ידי ב' בגבול התחתון, מסומנים במקרא על ידי ב' בגבול העליון ועל ידי ב' בגבול התחתון ולמעלה. וכשם שהשימוש בסימן ב' וזניחת הסימן ב' בפיוט אינם מלמדים בהכרח על שינוי במהות השווא, כך גם השימוש בסימן ב' במקרא. 39 המחבר לא השכיל לגלות את הקשר בין שלושת הדפים המהווים חלקי כ"י אחד (ר' בעמ' 34 וכן בעמ' 36, בהע' 10), אם כי ייחס את כולם כהלכה לקבוצת ניקוד אחת. והש' הע' 28 לעיל.

40 ר' במאמרי בלשוננו, לד (תש"ל), עמ' 31, הע' 26, וכן שם, עמ' 55–56. והשווה עוד בכ"י זה, חטוא (= חֲטָאוּ), נרוא (= נִרְאוּ), וכנראה גם וחיתן[א] (= וְחִיתָן), מואס (= מֵאָס). מסתבר, שהכתבים האלה, הבאים בפיוטים בעיקר לפני האות אל"ף, הם כתיבים פוניטיים של המבטא פֶּמֶלּוּ וכד'. כתיבים אלה נוצלו בסופו של דבר בידי נקדן קפדן לניקוד

מאלף ביותר הניקוד בכ"י Bod. Heb. d55 f.4-14, המחזיק יצירות אנונימיות ומיצירותיהם של הפייטנים יוסי בן יוסי ויני לשבתות הפורענות וליום הכיפורים. על פי הניקודים מחלק רוול את כתב-היד לשני חלקים. חלק א' (TSH 16:9) (+ fol. 4-12v) (קבוצה 5) וחלק ב' (fol. 12v-14v) (קבוצה 2). חלק ב' מחזיק את העבודה המפורסמת של יוסי בן יוסי "אזכיר גבורות" (מן ההתחלה עד אות סמ"ך), ומסתבר, שחלק זה היה בשימוש במשך תקופה ארוכה. בניקוד העבודה אנו מוצאים לעתים קרובות את הסימן ב', כשהוא בא כנגד צירה טברני, מתוקן בקולמוס דק ל-ב'. הסימן ב' אינו בא אף לא פעם אחת בחלק הראשון של כתב-היד כנגד צירה טברני. עוד סימן המיוחד לחלק השני של כתב היד, הוא הסימן ב' המתקן את ב' השכיח בחלק הראשון כנגד שווא טברני נע ל-ב'.⁴¹ השווה למשל בתיבה לְשׁוֹפְכִי (= לְשׁוֹפְכִי, אזכיר גבורות, אות ו"ו, fol. 13r32). על גבי הלמ"ד ב' שתוקן ל-ב', ואילו על גבי הפ"א ב' שנוסף בקולמוס הדק. על גבי הכ"ף ב' שתוקן ל-ב'. פעולתו של הקולמוס הדק ניכרת בבירור בתיבת לְאִישׁוֹ (= לְאִישׁוֹ, אזכיר גבורות, אות ב"ת fol. 12v16) שבה מסמן קולמוס זה את ביצוע השווא שלפני גרונית. אין דוגמאות לביצוע כזה בחלק הראשון של כתב-היד, ובחלקו השני הוא בא בקולמוס הדק בלבד. השווה עוד, בְּהֶמֶת (אות דל"ת, fol. 13r2), בְּהֶמָה (אות אל"ף, fol. 12v8) ואחרים שבהם לא תוקנה התנועה הבאה על גבי הה"א, אבל התנועה החטופה של הב"תין סומנה. הסימן הוא בהתאם לשיטה היותר פוניטית מבחינת עצם ציון ביצוע השווא שלפני גרונית וגם מבחינת הסימן (ב' ולא ב'). עקבות ניקודו של מנקד חלק א' בחלק ב' ניכרים במציאותן של דוגמאות לשימוש בסימן ב' כנגד שווא טברני נע.

חשיבות יתירה נודעת לפרסומם של שלושה-עשר כתב-יד של פיוט בניקוד ארץ-ישראלי הרואים כאן אור הדפוס לראשונה על ניקודם. כתב-היד הללו

היפרקורטי על דרך מבטא העברית במקרא. והשווה בספרו של ש' מורג שזכר בהע' 36, עמ' 171–172. נראית לי דעתו, שמבטא השווא שלפני גרונית בתנועת הגרונית בחיטוף נובע מלכתחילה מאיבודה ההדרגתי של עיצוריות א' וה'.

41 A. Murtonen, Materials for a Non-Masoretic Hebrew Grammar, vol. 1, Helsinki 1958, p. 30 מורטון כאן שני סימנים ב' ב' שהשני בהם משקף, לדעתי, בצורה יפה את המעבר מ-ב' ל-ב'.

הקדושתה לשביעי של פסח המוכתרת במלים "ויושע ליהודה זבידא" אבל חתומה באקרוסטיכון, וולבון בירבי שבתי (ראה ח' שירמן, בהערה 24) (עמ' 190-198). גם ההעתקה של הפיוט המפורסם לטל מפרי עטו של ר' אלעזר הקליר, "בדעתו אביעה חידות" אינה חסרה חשיבות, למרות שהיא מצויה בכל מחזור אשכנזי, שכן כתבי יד בניקוד א"י מחזיקים את המסירות העתיקות ביותר של יצירות פייטני א"י ויש חשיבות רבה, מלבד לניקוד, גם לגרסאותיהם הישירות.

יש לשבח את המחבר על העתקותיו המדויקות וכן על התיאור הזהיר שהוא נותן לתוכנו של כל כתב-יד. יוסף יהלום

נבחרו, בין השאר, כדי להדגים את תריסר הקבוצות השונות (שני כתב-יד מדגימים את קבוצה 4) של שיטות הניקוד. תיאור מפורט במיוחד של שיטת הניקוד בכל אחד מכתב-היד המתפרסמים בא בפרק השני של הספר (עמ' 12-31). בסוף הספר באים 23 פקסימילים מאירי עיניים של כתב-היד השונים. את הפיוטים מעתיק המחבר על ניקודם בפרק השמיני (עמ' 156-199).

מן הטכסטים שלא ראו עדיין אור יש להזכיר במיוחד את שרידי הפיוטים א-ה מן הקדושתה של ייני לסדר ויבאו שני המלאכים (בר' יט, א) (עמ' 172-174), וכן את

K I R J A T H S E P H E R

BIBLIOGRAPHICAL QUARTERLY OF THE JEWISH NATIONAL AND UNIVERSITY LIBRARY

Vol. XLIX, nos. 1-2

JERUSALEM

December 1973-March 1974

CONTENTS

Bibliography

Israel Publications	1
Hebraica and Judaica	97
Periodicals	166

Reviews

I. Ta-Shmah: מ.אלון, מפתח השו"ת; המפתח ההיסטורי: שו"ת הריטב"א, שו"ת זכרון יהודה	194
M. Schwarz: יהודה הלוי, ס' הכוזרי... תרגום עברי עם מבואות מאת יהודה אבן שמואל	198
A. M. Habermann: י.מ. אלבוגן, התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית (תרגום י. עמיר, ערך י. היינמן)	203
M. Catane: Histoire des Juifs en France, publiée sous la direction de B. Blumenkranz	206
M. Gil: A. Paul, Écrits de Qumran et sectes juives aux premiers siècles de l'Islam	211
J. Yahalom: E. J. Revell, Hebrew texts with Palestinian vocalization	214

From the Library Collections

S. Zucker: An early Hassidic manuscript	223
---	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Studies

I. Yudlov: Hebrew printing in 16th century Mantova	236
--	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Notes

J. Dan: On the first edition of Sefer ha-Yashar	242
---	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----